

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/120-133>

УДК (UDC) 378.4 (477.51-25) : [39 : 001.814

**ORAL HISTORY RESEARCH AT THE O.M. LAZAREVSKYI EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC
INSTITUTE OF HISTORY AND SOCIO-HUMANITARIAN DISCIPLINES OF THE
T.H. SHEVCHENKO NUHC: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS**

Tamara Dorokhina***Serhii Tokariev******Abstract**

The purpose of this article is to highlight the processes involved in organising and conducting oral history research, as well as in obtaining and disseminating the results of such research within the academic community, as carried out at the O.M. Lazarevsky educational and scientific institute of history and socio-humanitarian disciplines of the T.H. Shevchenko national university «Chernihiv Colehium».

Scientific novelty. This paper provides a comprehensive overview of the oral history research carried out by lecturers and students at the Institute of History in the late 20th and early 21st centuries. This publication continues to introduce into academic circulation factual material devoted to the everyday life of the population of the Chernihiv region during the full-scale Russian invasion of 24 February 2022. The material presented can be used for writing the history of the Chernihiv region during the period of independence, the events of the Russian-Ukrainian war, and studies in historical regional studies, which will ultimately contribute to the preservation of historical memory.

The methodological framework of the study is based on a combination of general scientific and specific historical principles and methods, with the practical application of the tools and techniques of oral history playing a leading role.

Conclusions. This article describes the organisation and main areas of oral history research at the Institute of History in the late 20th and early 21st centuries. It has been established that the processes of Ukraine's national revival and independence, as well as the Russian-Ukrainian war, had the greatest influence on the development of this research. Consequently, these circumstances influenced the choice of research topics, forms and methods. Oral history research intensified during the war. This led to large-scale oral history research being conducted in local communities across Chernihiv Oblast, the results of which were presented at numerous academic conferences and published in scholarly journals.

Keywords: oral history research, ethnographic practice, the Russian-Ukrainian war, academic validation, Chernihiv Colehium

* PhD in History, Associate Professor, Professor of the Department History of Ukraine, Archaeology and Local History of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colegium», Chernihiv, Ukraine.

E-mail: tamara-turenok@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9936-6226>

** PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department History of Ukraine, Archaeology and Local History of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colegium», Chernihiv, Ukraine.

E-mail: tokarev-s-a@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0051-328X>

УСНОІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ ТА
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О.М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО НУЧК ІМЕНІ
Т.Г. ШЕВЧЕНКА: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Тамара Дорохіна*

Сергій Токарев**

Анотація

Мета статті – висвітлити процеси організації та проведення усноісторичних досліджень, отримання та запровадження до наукового обігу їх результатів, що здійснюється в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Наукова новизна. Представлений матеріал цілісно узагальнює досвід проведення усноісторичних досліджень, виконаних викладачами та студентами Інституту історії наприкінці 20 – у першій чверті 21 ст. Запропонована публікація продовжує впровадження до наукового обігу фактичного матеріалу, присвяченого повсякденному життю населення Чернігівщини під час повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Викладений матеріал може бути використаний для написання історії Чернігівщини доби незалежності, подій російсько-української війни, студій з історичного краєзнавства, що у підсумку сприятиме збереженню історичної пам'яті.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і конкретно-історичних принципів та методів, провідну роль серед яких відіграло практичне використання можливостей й інструментарію усної історії.

Висновки. У статті схарактеризовано організацію та основні напрямки усноісторичних досліджень в Науково-дослідному інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського наприкінці 20 – на початку 21 ст. Встановлено, що найбільший вплив на їх розгортання спричинили процеси національного відродження незалежності України та російсько-українська війна. Відтак ці обставини вплинули на вибір проблематики, форм і методів дослідження. Активізація усноісторичних досліджень відбулася під час війни. Наслідком їх стало проведення масштабних усноісторичних досліджень у територіальних громадах Чернігівської області, результати яких були оприлюднені на численних наукових конференціях та у вигляді наукових публікацій.

Ключові слова: усноісторичні дослідження, етнографічна практика, російсько-українська війна, наукова апробація, Чернігівський колегіум

Цитування: Дорохіна, Т., & Токарев, С. (2026). Усноісторичні дослідження в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського НУЧК імені Т.Г. Шевченка: здобутки і перспективи. *Консенсус*, 3, 120–133.

<https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/120-133>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/242>

* кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, археології та краєзнавства, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка, Чернігів, Україна.
E-mail: tamara-turenok@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9936-6226>

** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка, Чернігів, Україна.
E-mail: tokarev-s-a@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0051-328X>

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці дедалі більшого значення набувають усноісторичні дослідження як важливий інструмент реконструкції повсякденного життя, соціального досвіду та індивідуальної пам'яті. Усна історія відкриває можливості для залучення до наукового обігу свідчень безпосередніх учасників і очевидців подій, що дозволяє суттєво розширити джерельну базу історичних студій щодо новітнього періоду.

Актуальність теми зумовлена необхідністю систематизації та узагальнення досвіду організації усноісторичних досліджень у закладах вищої освіти, зокрема в контексті сучасних суспільно-політичних викликів. Особливого значення такі дослідження набули в умовах російсько-української війни, коли фіксація усних свідчень стала важливим чинником збереження історичної пам'яті та документування подій на локальному рівні. У цьому контексті досвід Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка є показовим і потребує окремого наукового осмислення.

Відповідно до вищесказаного, автори ставлять своєю **метою** висвітлення процесів організації та проведення усноісторичних досліджень, а також аналіз практик отримання, опрацювання й запровадження до наукового обігу їх результатів, що здійснюються в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати основні напрями усноісторичних досліджень, що реалізовувалися в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка; охарактеризувати форми та методи їх проведення; простежити еволюцію тематики досліджень у зв'язку з суспільно-політичними змінами; а також узагальнити результати наукової апробації здобутих матеріалів.

Метою дослідження є висвітлення процесів організації та проведення усноісторичних досліджень, що здійснюється в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1993 р. на історичному факультеті Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка згідно з навчальним планом вперше було організоване проведення літньої етнографічної практики. Її проходження було передбачене для студентів 2 курсу усіх спеціальностей, а дослідження мали відбуватися в польових умовах. Етнографічні експедиції студентів історичного факультету проводилися щорічно, переважно в межах Чернігівської області, проте інколи керівники практик за погодженням із керівництвом факультету вносили певні корективи щодо формату практики та місця проведення.

Протягом кінця 20 – початку 21 ст. відбувалися неодноразові реорганізації кафедр історичного факультету, відкриття нових спеціальностей, проте етнографічна практика залишалася обов'язковим компонентом навчального процесу. З часом її проходження стало обов'язковим лише для студентів спеціальностей «історія та українознавство», «історія, українознавство та краєзнавчо-туристична робота» і, зрештою – «історія та археологія» та «середня освіта (Історія)». Проведення практики відбувалося після завершення літньої заліково-екзаменаційної сесії наприкінці червня – у першій половині липня протягом 2 тижнів. Програма етнографічної практики передбачала дослідження особливостей побутової культури Чернігівщини: календарної та родинної обрядовості, народної кухні, різних видів господарської діяльності, фольклору, громадського та родинного побуту, історії та генеалогії власних родин тощо¹.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, яке розпочалося у лютому 2022 р., докорінно змінило життя українського соціуму. Протягом кінця лютого – початку квітня 2022 р. окремі територіальні громади Чернігівської області опинилися в епіцентрі бойових дій та зазнали тимчасової окупації або ізоляції (блокади). В умовах воєнного стану докорінно змінилися підходи до проведення, формулювання мети та завдань, проблематики досліджень у рамках літніх етнографічних експедицій. Одним із актуальних завдань вітчизняної гуманітаристики стала фіксація «по гарячих слідах» фактичного матеріалу про повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах російської агресії.

Відтак керівники літньої етнографічної практики вже у квітні 2022 р. після деокупації території Чернігівської області, провівши консультації із керівництвом Інституту історії, прийняли рішення щодо переорієнтації основного фокусу досліджень. До вирішення проблем, пов'язаних із визначенням напрямку, формату, завдань усноісторичних досліджень долучився завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ О.Є. Лисенко. В результаті колегіального обговорення був обраний напрям дослідження «Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.», розроблені та затверджені два види опитувальників для різних категорій населення Чернігівщини: для мешканців населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією ворога, і для жителів неокупованих територій².

¹ Дорохіна Т., Токарев С. Етнографічна практика в інституті історії: досвід та перспективи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 24 (180). С. 157–169.

² Дорохіна Т., Коваленко О. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя*: Електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка. 2022. С. 67–69; Дорохіна Т., Коваленко О. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи*: Збірник матеріалів круглого столу (Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.). 2023. Київ: ТОВ «Юрка Любченка». С. 28–32.

В якості психологічної підготовки студентської молоді до проведення усноісторичних досліджень в умовах воєнного стану були використані матеріали, розміщені на сайтах Національного університету «Острозька академія» – «Психологічний фронт: про підтримку студентів під час війни розповіла Оксана Матласевич», Інституту модернізації змісту освіти – «Психологічна підтримка в умовах війни», Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди – «Новини кафедри психології», Національного університету «Львівська політехніка» – «Ми ніколи не працювали в стані війни, однак зараз наш організм і до таких умов пристосовується» й ін.

Етнографічна практика влітку 2022 р. відбувалася у змішаному форматі – у польових умовах та за місцем проживання студентів. За період проходження практики студенти опитали мешканців наступних територіальних громад Чернігівщини: Ічнянської, Козелецької, Менської, Новгород-Сіверської, Понорницької, Тупичівської, Холминської та м. Чернігова. Студенти, які проживають у Чернігові, займались опитуванням жителів міста, які мешкають як у центральній частині, так і на його околицях (мікрорайони Масани, Подусівка, Бобровиця, Лісковиця) та зазнали найбільших руйнувань під час активної фази бойових дій.

Під час проведення етнографічних практик влітку 2023, 2024 та 2025 рр. було продовжено реалізацію обраного напрямку досліджень. Усноісторичними дослідженнями були охоплені населені пункти Батуринської, Березнянської, Київської, Киселівської, Козелецької, Коропської, Любецької, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Новгород-Сіверської, Новобілоуської, Олишівської, Остерської, Ріпкинської, Седнівської, Сновської, Тупичівської, Холминської територіальних громад Чернігівської області, міст Чернігів, Бровари та Славутич Київської області.

У 2023 р. з метою розширення проблематики та територіальних рамок дослідження був розроблений опитувальник для тимчасово переміщених громадян, які виїжджали в інші регіони чи за кордон. Студенти, які на момент проходження практики перебували за кордоном, мали можливість опитати емігрантів з України. У 2024 р. усноісторичними дослідженнями були охоплені працівники Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, для опитування яких було розроблено окремий опитувальник про їх повсякденне життя в умовах російської агресії (24.02. – 01.04.2022 р). У 2025 р. були розроблені та впроваджені опитувальники «Дитинство під час війни (за матеріалами усноісторичних досліджень)»; «Дитинство в окупації – досвід війни» для фіксації свідчень дорослих, вихователів, батьків та «Опитувальник для волонтера».

Вікова категорія респондентів охоплює людей віком від 18 до 90 років, більшість з яких жінки. Проживання людей протягом тривалого часу у фактичній ізоляції або тимчасовій окупації, труднощі зі зв'язком, відсутність електроенергії, а значить і телебачення та радіо, які б доносили правдиві новини України та світу, призвели до певних психологічних наслідків, що проявлялися під час проведення

інтерв'ю. Подекуди траплялися випадки відмови від спілкування, припинення обговорення питань через надмірне нервування або нестримний плач. Проте студенти-практиканти змогли налаштувати людей на співпрацю своєю тактовністю, стриманістю та доброзичливістю.

Деякі питання вимагали від людей (в залежності від статі і віку) тривалого часу на обдумування відповіді. Чоловіки, як правило, були максимально лаконічними. Люди виявляли бажання поділитися своїми враженнями від війни, які виходили за межі питань опитувальника. Вони охоче ділилися інформацією про зміну ставлення до колишніх «братів та сестер», які проживають у росії, розповідали про різні вчинки односельчан (не завжди позитивні), перебіг подій у населених пунктах до війни і під час її. В усіх зазначених випадках студенти-практиканти виявляли увагу і зацікавленість до розповідей респондентів. Спілкування з однією людиною інколи могло тривати три-чотири години. Головними прийомами у роботі студентів були психологічна та емоційна підтримка людей, які виявлялися у проявах щирої доброзичливості, толерантного ставлення до їхньої позиції, відмови від нав'язування власної думки, критики розповідей респондентів.

Зазвичай жінки віком від 35 років і старше виявляли надмірну емоційність, їм було складніше утриматися від сліз. Чоловіки виявляли більше витримки, проте більшість з них вживали брутальну лайку під час розмови. Місцева молодь щиро допомагала студентам у разі потреби знайти певну людину, проводжали до її місця проживання, радили з ким можна ще поспілкуватися тощо ³.

Важливо вказати на доцільність проведення повторних опитувань мешканців вже попередньо відвіданих населених пунктів. Зрозуміло, що при проведенні повторних інтерв'ю респонденти не завжди надають новий фактичний матеріал, проте з часом у деяких з них простежується перегляд ставлення до перебігу подій, до односельців, зміна їх ціннісних орієнтирів в умовах воєнних дій тощо. Отримана інформація дозволяє схарактеризувати емоційно-психологічний стан людей в різних умовах воєнного стану (на початку повномасштабного вторгнення, після залишення Чернігівщини ворогом) і сформулювати більш об'єктивні висновки.

Матеріали проведених досліджень четвертий рік поспіль висвітлюються у ЗМІ, презентуються під час проведення тематичних конференцій, круглих столів регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів. Результати дослідження студенти представляють на щорічних звітних конференціях з етнографічної практики у вигляді доповідей, презентацій, демонстрації наочності.

Крім цього, студенти – учасники усної історичної спадщини – долучаються до щорічних Наукових конференцій молодих учених та студентів Інституту історії, програма яких, починаючи з 2022 р., передбачає роботу секції «Чернігівщина: історія

³ Дорохіна Т., Коваленко О. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя*: Електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань. Чернівці: НУЧК імені Т.Г. Шевченка. 2022. С. 67–69.

сьогодення. Регіональний вимір російської агресії». За результатами роботи секції виступи студентів публікуються у збірнику студентських наукових праць «JUVENIA STUDIA»⁴.

Керівники літньої етнографічної практики займаються організацією та проведенням серії Круглих столів, об'єднаних спільною назвою «Територіальні громади Чернігівщини в умовах російської військової агресії 2022 р. за матеріалами усноісторичних досліджень». До участі у роботі Круглих столів залучаються керівники громад та навчальних закладів, викладачі та учні, а також усі зацікавлені.

Керівники практики та студенти неодноразово брали участь у наукових конференціях та Круглих столах Всеукраїнського та міжнародного рівнів. Зокрема, традиційним став міжнародний воркшоп (конференція) «Війна наука та емоції:

⁴ Блохіна В. Село Тупичів в умовах тимчасової рашистської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2022. № 12. С. 77–81; Гладченко Є. Взаємодопомога та волонтерський рух у смт. Холми в умовах повномасштабного вторгнення 2022–2023 рр. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 84–87; Дубина Д. Село Рогізки Сновської територіальної громади в умовах тимчасової російської ізоляції. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2025. № 15. С. 85–88; Кишко Д. Село Іванівка та Киїнка в умовах російської агресії 2022 р. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2022. № 12. С. 81–84; Кілочицький К. Село Бурівка та Великий Листвен в умовах повномасштабного вторгнення. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2022. № 12. С. 85–87; Костирко Н. Село Гучин Ріпкинської селищної громади в умовах тимчасової російської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 88–89; Ладисев В. Тимчасова окупація селища Седнева під час повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2025. № 15. С. 95–99; Макаренко С. Усна історія сьогодення: свідчення тимчасово переміщених з України осіб, які знайшли притулок Польщі та Чехії. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 90–91; Осипенко М. Селище Нове та село Ключків Седнівської територіальної громади в умовах російської військової агресії. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 91–93; Осипчук Я. Повсякдення мешканців с. Шестовиці Київської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. № 15. 2025. С. 99–101; Пашенко В. Курахівська міська громада в умовах російської агресії 2022–2024 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. № 15. 2025. С. 102–104; Ріпа М. Наслідки російської агресії для Чернігова у перші місяці російсько-української війни. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2022. № 12. С. 89–91; Рудич О. Селище Березна Березнянської громади в умовах тимчасової російської блокади. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2025. № 15. С. 104–106; Савольська Є. Село Вихвостів в умовах російської агресії 2022 р. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2022. № 12. С. 87–89; Табала Т. Село Петрушин Киселівської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 94–96; Тонкаль А. Селище Мала Дівниця Малоїдівницької територіальної громади в умовах російської агресії. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2025. № 15. С. 106–108; Туз Н. Діяльність Тупичівського ліцею в умовах воєнного стану. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 96–98; Хомовська С. Село Роїще Новобілоуської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 98–101; Хропатий Р. Село Киїнка Київської сільської територіальної громади в умовах російської агресії. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2025. № 15. С. 109–111.

(не)нові концепції і підходи», організований Управлінням культури і туризму Чернігівської міської ради та громадською організацією «Центр прикладної антропології» і приурочений до роковин початку російської військової агресії у лютому 2023, 2024 і 2025 рр.

25 червня 2024 р. керівник практики доц. Дорохіна Т.Ф. взяла участь у Круглому столі, організованому ГО «Спільною жінок Чернігівщини» «Жінки і Війна: сторінки історії та виклики сучасності», організованого в рамках імплементації проекту «Гендерна рівність в Європейському Союзі від історичних витоків до сучасних досягнень», де виголосила доповідь «Жінки в окупованих населених пунктах Чернігівщини: за матеріалами усноісторичних досліджень».

Результати усноісторичних досліджень були презентовані 8–9 грудня 2023 р. на VI Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації», яка відбулася на базі Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. У рамках її роботи доц. Дорохіна Т.Ф. та проф. Коваленко О.Б. виголосили доповідь «Усна історія сьогодення: події російсько-української війни на Чернігівщині у 2022–2023 рр.»⁵.

Вже традиційною стала співпраця Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, Українського історичного товариства м.Будапешт, Дому Українських Традицій в Будапешті, Спільки української молоді в Будапешті, Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців, що вилилося у проведенні різних наукових форумів. Так, 26 травня 2023 р. на науково-практичній конференції «Військові конфлікти у Європі 20 – початку 21 ст.», була представлена доповідь Дорохіної Т.Ф. та Коваленка О.Б. «Чернігівщина в умовах російської військової агресії 2022 року за матеріалами усно-історичних досліджень» та доц. кафедри історії України, археології та краєзнавства Гринь О.В. «Події повномасштабного російського військового вторгнення в усних свідченнях мешканців Чернігівщини: з досвіду фіксації».

21 червня 2025 р. на Міжнародному Круглому столі «Збройні конфлікти в Європі: між історією та політикою» доц. Дорохіна Т.Ф. виголосила доповідь «Повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російсько-української війни за матеріалами усноісторичних досліджень (2022–2025 рр.)», доц. Токарев С.А. – доповідь «Індивідуальна та колективна взаємодопомога під час повномасштабного російського вторгнення (лютий–березень 2022 р.)», доц. Юда Л.А. – доповідь «Жінки – незламна сила у період війни», доц. Гринь О.В. – доповідь «Висвітлення подій російсько-української війни 21 ст. у шкільному курсі історії: виклики та перспективи», доц. Щербина С.В. – доповідь «Дитячі емоції в умовах збройних конфліктів: пам'ять, травма, соціокультурна репрезентація».

⁵ Дорохіна Т., Коваленко О. Усна історія сьогодення: події російсько-української війни на Чернігівщині у 2022–2023 роках. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8–9 грудня 2023 р.). 2024. Суми: ФОП Цьома С.П. С. 89–92.

10 травня 2024 р. на XVI Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Українське краєзнавство у викликах російсько-української війни: науково-дослідний та суспільний потенціал», організаторами якої виступили Міністерство культури та інформаційної політики України, Національна академія наук України, Міжвідомча координаційна рада з питань краєзнавства, Інституту історії України НАН України, Національна спілка краєзнавців України, Регіональні організації НСКУ, доц. Дорохіна Т.Ф. та проф. Коваленко О.Б. представили доповідь «Усноісторичні дослідження повсякденних практик мешканців Чернігівщини в умовах російсько-української війни».

11-12 липня 2024 р. на Міжнародній науково-практичній конференції «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень», м. Київ, організаторами якої виступили Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Інститут народознавства, Інститут культурної спадщини Міністерства культури Республіки Молдова, Кафедра історії світового українства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Факультет історії та філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського доц. Дорохіна Т.Ф. та ст. викл. Токарев С.А. виступили з доповіддю «Зміна ціннісних орієнтацій мешканців Чернігівської області у період повномасштабної російської агресії 2022-2024 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень»⁶.

4 жовтня 2024 р. на II Новгород-Сіверських історичних читаннях, які проводилися в м. Новгород-Сіверський доц. Дорохіна Т.Ф. представила доповідь «Повсякденне життя мешканців Новгород-Сіверщини під час російської агресії у 2022 р. за матеріалами усноісторичних досліджень».

12 червня 2025 р. на 19 Батуринських читаннях, присвячених 400-річчю заснування Батуринської фортеці, 100-й річниці створення в Батурині громадського музею імені П. Прокоповича, 50-річчю відкриття Батуринського історико-краєзнавчого музею проф. Коваленко О.Б. та доц. Дорохіна Т.Ф. представили доповідь «Усноісторичні дослідження повсякденного життя мешканців Чернігівщини під час російсько-української війни як напрям краєзнавчого руху в регіоні».

Матеріали усноісторичних досліджень російської військової агресії на сьогодні отримали достатню апробацію у вигляді публікацій статей керівників практики у

⁶ Дорохіна Т., Токарев С. Зміна ціннісних орієнтацій мешканців Чернігівської області у період повномасштабної російської агресії 2022-2024 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень. *Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»* (Київ, 11-12 липня 2024 року). 2024. Київ: Вид-во ІМФЕ. С. 187-195.

фахових наукових виданнях та збірниках матеріалів конференцій різного рівня⁷.

Крім викладачів, у цих виданнях вже опублікована значна кількість статей студентської молоді із зазначеної тематики⁸.

Аналізуючи свідчення респондентів Чернігівщини, можна зазначити, що переважна більшість українців не очікувала воєнної агресії з боку росії, вони виявилися не готовими до повномасштабного вторгнення: не збирали необхідні документи, речі, медикаменти, не робили запасів тощо. Ймовірність виїзду з прикордонної території частина респондентів розглядали, дехто з опитаних громадяни за можливості виїхали на захід України чи за кордон.

Приємне враження справили отримані відповіді на питання про піднесення патріотичних почуттів. Фактично усі респонденти відзначили їх зростання.

⁷ Дорохіна Т., Кнуренко Д. Чернігівський хлібокомбінат № 2: історія та сучасність. *Сіверянський літопис*. 2024. № 10. С. 60–68; Дорохіна Т., Коваленко О. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя*: Електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка. 2022. С. 67–69; Дорохіна Т., Коваленко О. Седнівська територіальна громада в умовах російської агресії за матеріалами усної історії свідчень. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). 2024. Київ : ТОВ «Юрка Любченка». С. 202–208; Дорохіна Т., Коваленко О. Село Черниш в умовах тимчасової російської окупації 2022 р. (за даними усної історичної досліджень). *Сіверянський літопис*. 2024. № 4. С. 173–178; Дорохіна Т., Коваленко О. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи*: Збірник матеріалів круглого столу (Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.). 2023. Київ : ТОВ «Юрка Любченка». С. 28–32; Дорохіна Т., Коваленко О., Токарев С. Мікроісторія війни: 36 днів окупації с. Тупичів на Чернігівщині. *Український історичний журнал*. 2023. № 4. С. 25–42; Дорохіна Т., Коваленко О., Токарев С. Під ворожим контролем: 36 днів тимчасової окупації села Тупичів. *Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 2023. URL: <https://surl.ln/fcbllk> (дата звернення: 25.03.2026).

⁸ Блохіна В. Село Тупичів: 36 днів тимчасової російської окупації. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи. Збірник матеріалів круглого столу* (Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка». 2023. С. 39–44; Глушков Д. Село Черниш Седнівської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 2022 р. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). Київ : ТОВ «Юрка Любченка». 2024. С. 221–223; Єфименко В. Селище Седнів Седнівської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 2022 р. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка». 2024. С. 224–226; Костирко Н. Села Лашуки, Малий Дирчин та Великий Дирчин Седнівської територіальної громади в умовах російської воєнної агресії. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). 2024. Київ : ТОВ «Юрка Любченка». С. 227–232; Михалько А. Повсякдення та побут жителів міста Мена в умовах ізоляції 2022 р. внаслідок російського вторгнення в Україну. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка». 2024. С. 209–214; Супрун П. Волонтерський рух на Менщині під час гібридної війни та з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів міжнародного воркшопу* (Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.). 2024. Київ: ТОВ «Юрка Любченка». С. 215–220; Хомовська С. Село Роїще Новобілоуської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації. *Juvenia studia: Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. 2024. № 14. С. 98–101.

Конкретними проявами піднесення патріотичних настроїв стало те, що фактично у населених пунктах, де відбувався рух ворожих сил, місцеві мешканці підраховували кількість техніки та живої сили ворога і передавали у той чи інший спосіб до ЗСУ.

Посилення згуртованості та взаємодопомоги було відзначене фактично у всіх населених пунктах. Відбулося значне об'єднання родин, що проявилось в постійній турботі, хвилюванні, телефонних розмовах, відвідуванні, іншій посильній допомозі. Але, разом з тим, певна кількість респондентів з тимчасово окупованих територій вказала на наявність у їхніх населених пунктах колаборантів. Опитані були обурені їхньою поведінкою, і як наслідок на сьогодні припинили спілкування з ними, або ж ті виїхали у невідомому напрямку.

Абсолютна більшість опитуваних підтримали обмежувальні заходи, такі як світломаскування, заборону продажу спиртних напоїв та комендантську годину. З неминучих побутових труднощів більшість респондентів відмітили зростання цін, дефіцит ліків, проблеми з постачанням продуктів та інших товарів першої необхідності. Були зафіксовані численні випадки надходження гуманітарної допомоги до тимчасово ізольованих (блокованих) населених пунктів. Місцева влада, благодійницькі організації, бізнес намагалися в різний спосіб забезпечити громадян хлібом, продуктами харчування, ліками тощо. Крім того, населення в ізольованих та окупованих населених пунктах самоорганізовувалося і власноруч випікало хліб, ділилися хлібом з односельцям.

В окупованих населених пунктах були зафіксовані спроби роздачі гуманітарної допомоги окупантами. Переважна більшість людей цю допомогу не приймала. Людей обурювало те, що цю допомогу у більшості випадків навязували, роздавали (фіксували) «на камеру». Проте дехто з мешканців приймав таку «допомогу», мотивуючи це вкрай скрутним становищем.

Питання опитувальника «Які головні уроки Ви засвоїли і яких висновків дійшли щодо сенсу життя, значення родини, Батьківщини тощо?», виявилось одним з найбільш емоційно важких. У всіх відповідях респондентів присутні посилання на загальнолюдські універсальні цінності – людяність, любов, патріотизм, високі ціннісні орієнтири (родина, діти, Батьківщина), цінування всього українського, віра у перемогу України.

Найскладнішим для мешканців чернігівського регіону можна назвати питання про ставлення до УПЦ Московського патріархату. Певна кількість людей старшого віку намагалася уникнути відповіді на це питання або спробували пояснити своє бачення проблеми відповіддю «Бог єдиний, і не має значення чия церква» або «Я не розумію цього. Бог один». Дехто з респондентів вважає, що це питання зараз не на часі. Реальність показує, що протягом 2022–2025 рр. релігійне питання у територіальних громадах Чернігівської області на користь переходу до ПЦУ вирішується дуже повільно.

Складним для багатьох опитаних виявилось питання про взаємозв'язки з рідними та знайомими у росії. Більшість респондентів відповіли, що припинили з

ними спілкування, оскільки більшість родичів, які живуть у росії, піддані шкідливому і руйнівному впливу державної пропаганди, а тому з ними неможливо вести нормальний діалог. У випадку, якщо опитані зберігали зв'язок з родичами з росії, то вони відповідали, що під час телефонних розмов або листуванні не торкаються політичної тематики і обмінюватися інформацією на нейтральні теми.

Висновки. Загалом, під час проведення літніх етнографічних практик 2022–2025 рр. науковцям і студентам вдалося зібрати надзвичайно цінні матеріали, присвячені перебігу російської військової агресії на Чернігівщині. Їх цінність зростає у зв'язку з тією обставиною, що офіційні діловодні документи ще тривалий час матимуть гриф «для службового використання» і елементи державної таємниці, а значить залишатимуться недоступними для наукового опрацювання. Отже, лише джерела особового походження вкупі з інформацією поданою в ЗМІ надовго залишатимуться єдиним джерелом інформації для написання історії повномасштабної російської агресії.

Природно, ми усвідомлюємо всі особливості специфіки, інформаційного потенціалу і ступеню достовірності усної історичних джерел. Зрозуміло, що вони вирізняються неповнотою, суб'єктивністю, не можуть передати всю картину перебігу подій. Проте вони надзвичайно важливі для реконструкції повсякденного життя населення в період повномасштабної російської агресії, дозволяють відобразити внутрішні сторони життя населення. У підсумку за умов належного збереження, архівування і впровадження до наукового обігу вони можуть стати цінним матеріалом у процесі збереження історичної пам'яті.

REFERENCES

- Blokhina, V. (2022). The village of Tupychiv under temporary Russian occupation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 12, 77–81 [in Ukrainian].
- Blokhina, V. (2023). The village of Tupychiv: 36 days of temporary Russian occupation. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Chernihiv, 21–22 liutoho 2023 r.)*, 39–44 [in Ukrainian].
- Hladchenko, Ye. (2024). Mutual aid and the volunteer movement in the town of Kholmy during the full-scale invasion of 2022–2023. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 84–87 [in Ukrainian].
- Hlushkov, D. (2024). The village of Chernysh in the Sednivska territorial community under temporary Russian occupation in 2022. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Chernihiv, 21–22 liutoho 2024 r.)*, 221–223 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. (2023). Oral historical accounts of the daily lives of the inhabitants of the Chernihiv region during the Russian invasion. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Chernihiv, 21–22 liutoho 2023 r.)*, 28–32 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. (2023). Oral History of the Present: Events of the Russian-Ukrainian War in the Chernihiv Region in 2022–2023. *Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii: Materialy VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Sumy, 8–9 hrudnia 2023 r.)*, 89–92 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. (2022). Organising students' work with people of different age groups during ethnographic fieldwork under martial law. *Vasyl Sukhomlynskyi u dialozii z suchasnistiu. Shliakh do sertsia dytyny v travmatychnykh sytuatsiiakh zhyttia: Elektronnyi zbirnyk materialiv XII Mizhnarodnykh i XXIX Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan*, 67–69 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. (2024). The Sedniv Territorial Community under Russian Aggression: Based on

- Oral History Accounts. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu* (Chernihiv, 21-22 liutoho 2024 r.), 202-208 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. (2024). The village of Chernysh under temporary Russian occupation in 2022 (according to oral history research). *Siverianskyi litopys*, 4, 173-178. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.240417> [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. & Tokariev, S. (2023). A microhistory of the war: 36 days of occupation in the village of Tupychiv, Chernihiv Oblast. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 25-42. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.025%20> [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Kovalenko, O. & Tokariev, S. (2023). Under enemy control: 36 days of temporary occupation of the village of Tupychiv. *Ukraina moderna: mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. URL: <https://surl.ln/lfcblk>
- Dorokhina, T. & Knurenko, D. (2024). Chernihiv Bakery No. 2: Past and Present. *Siverianskyi litopys*, 10, 60-68. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.240107> [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Tokariev, S. (2024). Changes in the value orientations of residents of the Chernihiv region during the period of full-scale Russian aggression from 2022 to 2024, based on oral history research. *Zbirnyk statei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kulturna spadshchyna y identyfikatsiini protsesy chasiv voiennoho lykholittia: teoretychni ta prykladni rakursy doslidzhen»* (Kyiv, 11-12 lypnia 2024 roku), 187-195 [in Ukrainian].
- Dorokhina, T. & Tokariev, S. (2023). Ethnographic practice at the Institute of History: experience and prospects. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» imeni T.H. Shevchenka. Seria: Pedagogichni nauky*, 24 (180), 157-169. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.232426> [in Ukrainian].
- Dubyna, D. (2025). The village of Rogizky in the Snovsk Territorial Community under temporary Russian isolation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 85-88 [in Ukrainian].
- Khomovska, S. (2024). The village of Roishche in the Novobilouska rural community under temporary Russian occupation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 98-101 [in Ukrainian].
- Khropatyi, R. (2025). The village of Kyinka in the Kyinka rural community amid the Russian aggression. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 109-111 [in Ukrainian].
- Kilochytskyi, K. (2022). The villages of Burivka and Velyki Lystven during the full-scale invasion. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 12, 85-87 [in Ukrainian].
- Kostyrko, N. (2024). The village of Huchyn in the Ripky settlement community under temporary Russian occupation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 88-89 [in Ukrainian].
- Kostyrko, N. (2024). The villages of Lashuky, Maly Dirchin and Velyki Dirchin in the Sednivska territorial community amidst the Russian military aggression. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu* (Chernihiv, 21-22 liutoho 2024 r.), 227-232 [in Ukrainian].
- Kyshko, D. (2022). The villages of Ivanivka and Kyinka during the Russian invasion of 2022. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 12, 81-84 [in Ukrainian].
- Ladysiev, V. (2025). The temporary occupation of the village of Sedneva during Russia's full-scale invasion of Ukraine on 24 February 2022. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 95-99 [in Ukrainian].
- Makarenko, S. (2024). Oral history of the present day: testimonies from people temporarily displaced from Ukraine who have found refuge in Poland and the Czech Republic. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 90-91 [in Ukrainian].
- Mykhalko, A. (2024). Daily life and living conditions of the residents of the town of Mena during the 2022 lockdown following the Russian invasion of Ukraine. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu* (Chernihiv, 21-22 liutoho 2024 r.), 209-214 [in Ukrainian].
- Osypenko, M. (2024). The settlement of Nove and the village of Klochkiv in the Sednivska territorial community amid Russian military aggression. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 91-93 [in Ukrainian].
- Osypchuk, Ya. (2025). Daily life for residents of the village of Shestovychi in the Kyivska rural community under

- temporary Russian occupation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 99–101 [in Ukrainian].
- Pashchenko, V. (2025). The Kurakhiv City Community during the Russian aggression of 2022–2024, based on oral history research. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 102–104 [in Ukrainian].
- Ripa, M. (2022). The impact of Russian aggression on Chernihiv during the early months of the Russian–Ukrainian war. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 12, 89–91 [in Ukrainian].
- Rudych, O. (2025). The village of Berezna in the Berezna community under the temporary Russian blockade. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 104–106 [in Ukrainian].
- Savolska, Ye. (2022). The village of Vykhivostiv during the Russian invasion of 2022. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 12, 87–89 [in Ukrainian].
- Suprun, P. (2024). The volunteer movement in the Men region during the hybrid war and following the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Chernihiv, 21–22 liutoho 2024 r.)*, 215–220 [in Ukrainian].
- Tabala, T. (2024). The village of Petrushin in the Kyselivska territorial community under temporary Russian occupation. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 94–96 [in Ukrainian].
- Tonkal, A. (2025). The village of Mala Divytsia in the Malodivyska territorial community amid the Russian aggression. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 15, 106–108 [in Ukrainian].
- Tuz, N. (2024). The activities of the Tupyshiv Lyceum under martial law. *Juvenia studia: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta molodykh uchenykh*, 14, 96–98 [in Ukrainian].
- Yefymenko, V. (2024). The village of Sedniv, part of the Sedniv territorial community, under temporary Russian occupation in 2022. *Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Chernihiv, 21–22 liutoho 2024 r.)*, 224–226 [in Ukrainian].

Отримано 24.06.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 01.08.2026

Прийнято до друку 10.08.2026

Submitted 24.06.2026

Received in revised form 01.08.2026

Accepted for publication 10.08.2026